

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 150
(18425)

2013 чылдың
ДЕКАБРЬ 26,
четверг
Садар өртээ
хостуг

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

ТАЛАНТЫЛЫГ АНЫЯКТАРГА ШАҢНАЛДАР

Өөредилге адырында

Дүүн, декабрь 25-те, ТР-ниң Чазаанга РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының, Тыва Республиканың Баштыңының дипломнарын талантылыг аныяктарга тывыскан. Ук хемчегни Тыва Республиканың «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин «Талантылыг аныяктарга күрүне деткимчези» углаанышкын-биле организаптап чороткан.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол онзагай, сатым-чаяанныг, талантылыг, эки өөредилгелиг уругларга детимчени көргүзүп, шаңнал-акталды тыпсыры канчаар-даа аажок өөрүнчүг болгаш оргааранчыг-дыр дээрзин чуулалап демдеглээн. Чазак Даргазының чугаалап турары-биле лырга, бо хүн чыгып келген аныяктар тергиннериниң териннери дээрзин утпас болза ки.

«Бистиң ажы-төлүвүстүң республиканың, Россияның

болгаш делегей чергелиг мөөрей, олимпиадаларның тиилекчилери болуп, шаңналдыг черлерни чаалап алганы дээр-ле, оларның башкыларының, ада-иелериниң улуг үлүг-хуузу. Федералдыг яамының шаңнал-деткимчезин — грантызын чаалап алыр дээш республикадан кордакчылар киришкен. Негелделер езугаар, бирээде, оларның тергин өөредилгезин, ийде, эртем ажылының төрзүн чуртунуң хөгжүлдезинге, алызы барып, ажыктыг болурун болгаш чаа чүүлдерниң кирип турарын өөренип көргөш, түңнээн. 2006 чылдан тура, бо төлөвилелге бистиң республикадан ниитизи-биле 233 киж киришкен. Оларның амгы үеде амыдыралчы оруун тодаралдып кээривиске, барык шуптузу Россияның шыырак дээди өөредилге черлеринде өөренип, делегей чергелиг олимпиадаларга тиилеп, РФ-тиң Президентизи турган Дмитрий Медведевтиң-даа шаңналдарын ап турган болган. Бо уруглар база, алызы барып, төрзүн Тываның экономикактиг хөгжүлдезинге үлүүн

Тиилекчи Аяна Мижит-Доржунуң авазына уруунуң шаңналын тывыскан.

киирерлер» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының (РФ-тиң өөредилге, эртем сайыды Дмитрий Ливановтуң ат салганы) талантылыг аныяктарга деткимче талазы-биле 10 муң рубль түңнүг шаңналын республика чергелиг олимпиаданың киржикчилери — өөреникчилер Күдер Айыжы, Андрей Иванов, Алек-

сандр Лопатин дээш, өскелер-даа чаалап алган. Ол ышкаш ук шаңналга студентилер аразына профессионал уран чүүлге республика чергелиг олимпиаданың тиилекчизи Ирина Маннанникова, ча адаарының талазы-биле олимпиаданың тиилекчизи Чаян Монгуш дээш, өскелер-даа төлөптүг болган.

Тыва Республиканың Баштыңының 20 муң рубль түңнүг

грантызын аңгы-аңгы номинацияларга Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалык суурунун №2 школазының өөреникчизи Ирина Хомушкуга, Кызылдың №14 школазындан Евгений Ковитога, ТР-ниң күрүне лицейиниң өөреникчизи Долаана Кууларга, Ак-Довурактың №4 школазындан Айлана Сарыгларга, Кызылдың №1 школазындан Белекмаа Тас-оолга дээш, өскелерге-даа тывыскан.

Республика Чазааның шаңналының лауреаттарындан аңгыда, Тываның Баштыңының 300 муң рубльдин грантызын техниктиг чогаадылга дээш республиканың немелде өөредилге төвү чаалап алган.

Өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей шаңнал-макталга төлөптүглерге болгаш оларның залда чыгып келген башкыларына, ада-иелеринге байыр чедирген. Ажылынга көскү түңнелдерлиг башкыларга өөредилге сайыды шаңналдарны тывыскан.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Өөредилге сайыды К.Бичелдей аныяктар-биле.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Тываның Баштыңының ажил-албаны

УЛУГ-ХЕМЧИЛЕРГЕ ИДЕГЕП БОЛУР

Дээди Хуралга Айыткалын кылган соонда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Шагаан-Арыг хоорайга барып, чурттакчы чон-биле ужурашкан. Ол тус черниң актив болгаш улуг-хемчилер-биле эрткен чылдың түннелдериниң база 2014 чылдың планнарының дугайын чугаалашкан.

— Республиканың мурнунда тургустунган бөдүүн эвес сорулгаларны боттандырырынга күштү берип турар доктаамал деткимчеңер дээш силерге өөрүп четтирдим— деп, Тываның Баштыңы чаңгыс чер-чурттугларынга чугаалаан. — Ол сорулгаларның болгаш ону шиитпирлээр оруктарның дугайында Дээди Хуралга Айыткалымга чугаалаан мен, телевидениеге берген интервьюмга база ол кирген.

Москваже, Күрүне чөвүлелиниң хуралына киржири-биле чоруур бетиңде хостуг үе тып алгаш, силерниң-биле ужуражыр, Чазактың ажилының дугайында силерниң саналыңарны дыңнаар, чүнү кылганывысты база чүнү кылыр деп турарывысты силерге дыңнадыр дээш келген мен. Сөөлгү үеде дыка хөй угланышкынар талазы-биле чогумчалыг түннелдер чедип алдынган деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Назы четпээннерниң кем-херек үүлгедир чоруу дыка кызырылган, хоорайларда болгаш көдээ суурларда спорт тудуглары туттунган, чамдыктарында туттунуп, оруктарны чаартып кылып турар. Кызылга газ-трубиналыг ийи электростанцияны тутканының ачызында электри энергиязының чедишпес чоруу кезик-чамдык шиитпирлеттинген. Кызыл-Чадаана аразының бедик вольтулуг шугуму туттунган, оон түннелинде республика 70 МВт электри энергиясын немей алыр арганы чедип алган.

Оон-биле чергелештир республиканы моон соңгаар сайзырадырынга федералдыг деңнелге дыка хөй шиитпирлерни хүлээп алыр апаар деп, Шолбан Кара-оол уламчылаан. Энергетиканың чедишпес чоруун үзе шиитпирлээр-биле Кызылга тус черниң хөмүр-дажын одаар күчүлүг чылыдылга-электр станциязын тудары эргежок чугула. Республика Чазаның ажилдап кылган төлөвилели биче эвес инвестицияларны негээр. М-54 автомобиль оруун өскерттир болгаш Кызыл-Шагаан-Арыг-Чадаана-Хандагайты участогун федералдыг акшалаңдырышкыныч шилчидери дээш алды чыл сүржүп келдивис. Бир эвес ону чедип алыр болзувусса, республика бюджетинден хосталган акшаны ол угланышкын-биле чоруур регион оруктарын чаартып кылырынче шилчидер арга тургустунар, ол арга Тываның төп болгаш барыын талакы девискээрлериниң эко-

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Шагаан-Арыг хоорайга барып, чурттакчы чон-биле ужурашкан.

номиктиг өзүлдезинге идигни бээр. Демир-орук тудуунуң талазы-биле төлөвилелдин күүселдези республиканы сайзырадырынга улуг ужурашкыныч. Транспорт инфраструктуразын сайзырадыры-биле Кызыл аэропортун, ужудушкун-хонушкун шөлүн үндезини-биле чаартыры эргежок чугула. Ол айтырыгларны, оларны шиитпирлээриниң оруктарын эрткен чайын чурттуң дээди удуртулгазынга, Тывага Владимир Путин, Дмитрий Медведев болгаш Сергей Шойгу олар кээп чорда, чугаалаар аргалыг болган мен. Оон түннелинде Рос-

дүвүнде барган Тывада электри энергиязының өртээ кожа Хаксиядан үш катап аарыл, ол безин чедишпес болгай? Россияның составынга каттыжып киргенинден бээр 70 чылын демдеглээр эң аныяк республикага федералдыг төптүң дузазы херек, ону алыр деп идегеп-даа турар»—деп чугаалаан мен.

Чазак хуралдың түннелдери болгаш оон соонда болган Дмитрий Медведев-биле ужуражылга Тываның төлээзиниң үнүн дыңнаан дээрзин көргүскен. Ведомстволар аразының комиссиязы дыка хөй тодаргай шиитпирлер хүлээп

бүдүрүлгелер ажиттыңган, ажилдаар олуттар тургустунган. Аксеткилдиг күш-ажылы дээш чаңгыс чер-чурттугларынга өөрүп четтиргенин республика Баштыңы илергейлээш, келир юбилейлиг чылда чаа-чаа чедишкinnerни күзээн.

Энергетиктиң хүнүнүң бүдүүзүндө Шолбан Кара-оол нарын-берге байдалдарда чонну чылыг болгаш чырык-биле хандырып турар Шагаан-Арыг ЧЭТ-тиң ажилдакчыларынга, оларның кады ажилдап чораан өөрүңгө профессионал байырлалы-биле байыр чедирген.

Чаңгыс чер-чурттугларының ажил-херектеринче болгаш айтырыгларында доктаамал кичээңгейни угландырып турары дээш кожуунуң болгаш кожуун төвүнүң чурттакчыларының өмүнээзинден өөрүп четтиргенин Шолбан Кара-оолга Улуг-Хем кожуунуң чагырга даргазы Мерген Анай-оол илереткен. Республика Баштыңының эгелекчи саналын езугаар чылыдылга-энергетика комплекзиниң бүдүрүлгелерин чаартып эгелээнин ол чижек кылдыр чугаалаан. Бо таварылгада Улуг-Хем баштайгы базымны кылган. Хайыракан суурга тургускан модульдуг үш котельная суурнуң чылыг хандырылганың бергедеп турган айтырыын шиитпирлээн. Шагаан-Арыгга модульдуг котельнаяны тударының талазы-биле төлөвилел-смета документациязын кылыры арткан, бодунуң амгы курлавырын төндүр ажилдап каапкан ол бүдүрүлгени солуур ужурулуг. Шолбан Кара-оолдун политиктиг туруштуг чоруунуң ачызында ээ чок объектилерниң дугайында айтырыг шимчээ, оларның чамдык кезин район девискээринде ажылаттынып эгелээн дээрзин Мерген Анай-оол онзапал демдеглээн. Тываның Баштыңының Айыткалында кирген сорулгаларны долзуу-биле күүседир дээш бүгү күжүвүстү бээр бис деп, чагырга даргазы бүзүрөткен.

Ужуражышкыны доозуп тура Шолбан Кара-оол Шагаан-Арыгның сайзыралының перспективаларына хамаарыштыр хоорайның чурттакчыларының салган айтырыгларына харыылаан. Хүрээ тударының, оруктар септээриниң, чуртталга бажыңнарын тударының, оон иштинде өскүс уругларны чуртталга шөлү-биле хандырының дугайында айтырыгларны көдүргөттөн. Сөөлгү айтырыгга хамаарыштыр Мерген Анай-оол республиканың Чазаның деткимчези-биле бо чылын 20 өскүс уруглар бажың-биле хандырынар дээрзин чаңгыс чер-чурттугларында дыңнаткан. Оларга квартираларны беш бригада тудуп турар. Оон аңгыда 48 кижини ажилга тургузарының айтырыы база шиитпирлеттинер.

Ужуражышкын эрге-чагырганың чон-биле чаагай сеткилдиг чугаалажышкынның байдалына эрткен.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

Хүннүң медээлери

КСЕНИЯ СОБЧАК-БИЛЕ ТАНЫЖЫП АЛГАН

«Сайгарлыкчы сен» деп федералдыг программаны Тывага күүседип келген ийи чылдың дургузунда оон акцияларына болгаш мөөрейлеринге 3 муң оолдар болгаш кыстар киришкен.

Оларның дыка хөйүңге амдыралга болгаш бизнеске орукту тып алырынга күрүнениң ол төлөвилели дузалаан. Эрткен неделяда ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамызы «Сайгарлыкчы сен» деп программаның түннел үндүргөн шуулганын бир дугаарында эрттирген, аңаа аныяктар шимчээшкениниң чедишкinnerиниң дугайында чугаа болган.

Ийи чыл бурунгаар ол программаны чаа-ла күүседип эгелеп турда ийи-чаңгыс кижилер грантылар алыр турган, амгы үеде күрүне деткимчезин ап турар аныяктарның саны бир чүс чоокшулай берген. Оларның аразында Аржаана Доспаң чедишкinnerи болган. Хову-Аксы суурда улуг эвес ательелиг ол кыс төлөвилелге киржири-биле 2011 чылда чедип келген. Бир чыл эрткенде, Тываның Өөрөдиге яамызының чагыын езугаар школачылар формазы даараар чагыгны күүседир кылдыр ойнап алган. Амгы үеде оон даараныкчы салым-чаяаның чүгле Тывада эвес, Россияның найысылалында безин билер апарган, ында ол бодунуң мастерскаязын ажиткан. Аржаана сурагыл теле-башкарыкчы Ксения Собчактың удуртканы мода журналының редакциязы-биле кады ажилдап турар. Амгы үеде ол эрге-чагыргаларның дузазы-биле даараныр цех ажиткаш, 35 ажилдаар олуттарны тургузар сорулгалыг.

2013 чылда боттарының төлөвилелдерин деткиир грантыларны 22 кижиге болур.

АЖЫК МЕДЭЭЛЕР ПОРТАЛЫ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Дээди Хуралга кылган Айыткалында эрге-чагырганың ажык-чарлыг болуру, хамааты нии-тилел черлери-биле кады ажилдажылга талазы-биле салган сорулгалары деткимчени алган.

«Электроннуг ажык регион» деп төлөвилелдин күүселдезинге дүүштүр Тывада ажык медээлер порталын (www.opentuva.ru) ажилдадып эгелээн, амдыызында ында 91 медээлер бар, чижээ ЧКА-ның тарифтери, компанияларның болгаш эштежилгелер эргелекчилериниң, автозаправка станцияларының, хөй-ниитиниң чөмөнчилге пунктуларының, культураның, өөрөдигениң, кадык камгалааның объектилерин болгаш өске-даа чүүлдер кирген.

gov.tuva.ruдан.

Күрүне чөвүлелинде

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫ – ЭҢ ЧИДИГ АЙТЫРЫГ

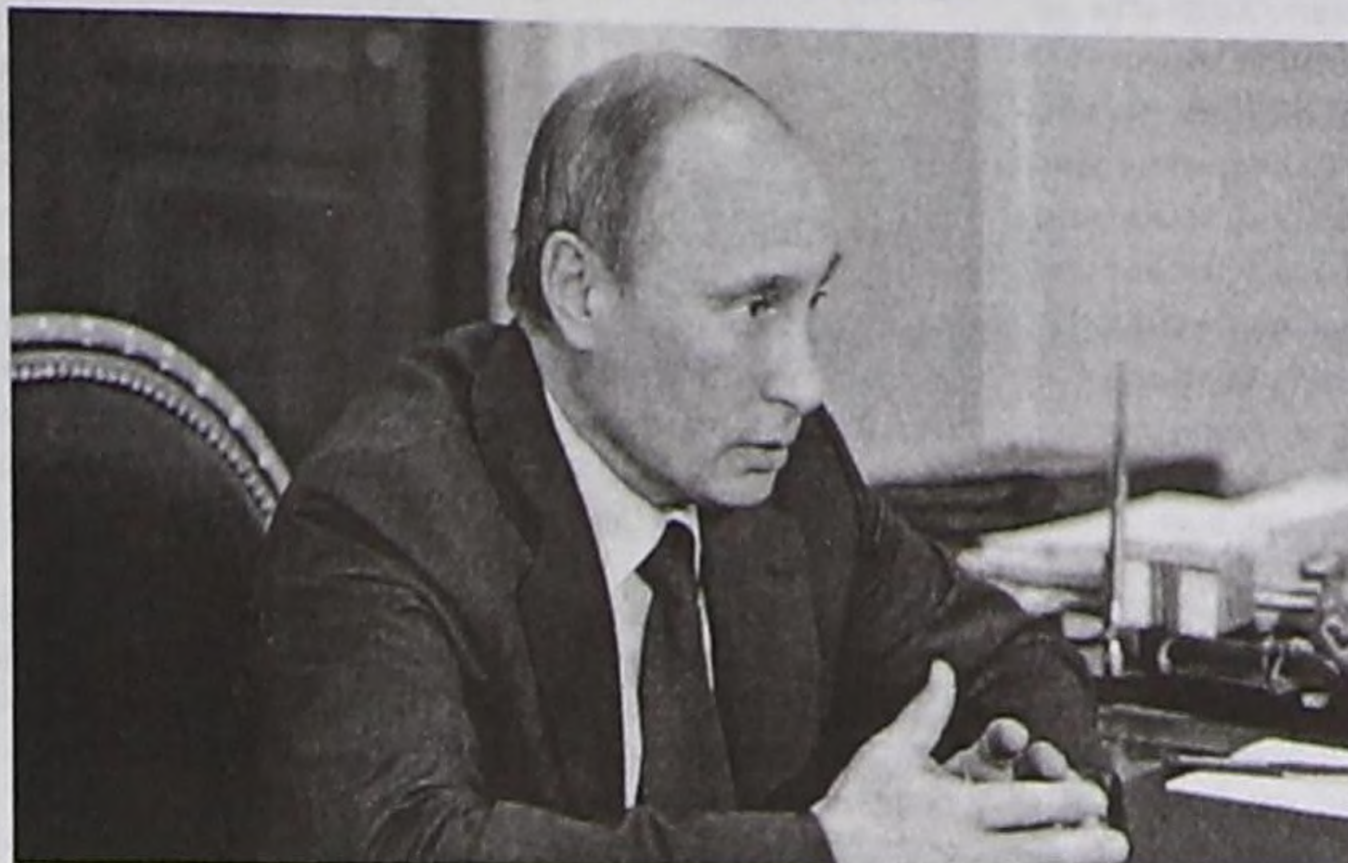
Владимир Путин Күрүне чөвүлелиниң бо чылдагы сөөлгү түңнел хуралын эрттирген.

Үе эртип-ле турар, чамдык айтырыглар ам-даа шиитпирлеттинген. Ол дугайында Президентиниң аа шүгүмчүлели Күрүне чөвүлелиниң бо чылдагы сөөлгү хуралында дыңдалган. Чугааның кол темазы Владимир Путинниң май чарлыктарының үүсүлдеси болган. Өөредилгени сайырадырының болгаш ЧКА-ны чаарырының база күш-ажылдың бүдүрүшчүлүүн бедидериниң айтырыгларын база сайгарган. Чарлыктарны үндүрүп үеден бээр Президент ооң салган орулгаларының кошкак күүсүлдеси дээш албан-дужаалдыг кижилерни чаңгыс эвес удаа шүгүмчүлөп келген. О хуралга база ону ойбаан.

ЧКА талазы-биле байдалды Президент эң чидиг деп санаан. Бустур четкен чуртталга бажыңнарындан улусту ажүрериниң талазы-биле программа багай күүсеттинип турар деп, ол айткан. «2013 чылдың планы чүглө хуу күүсеттинген. 42 муң кижини ажүрер деп планнаан тургаш, чүглө үдүн чартык муң кижини көжүргөн. үндүлүг коллегалар, ынчаар ажыл-ап болур бе? Багай ажыл-дыр. Бо дээрге кижилерге аажок аарышкы-ыг айтырыг ышкакыл. Бустур четкен бажыңга чурттаары деп чүл? Бустур четкен бажыңнар фондузун хоойлу тугаар долдурар хүлээлгелиг бис. Оң кайы хирезин билир мен. Бол-ас херек-тир. Кижилер барактарда, чурттаар аргажок оран-саваларда он-чыл дургузунда чурттап турарлар» деп, Владимир Путин чугаалаан.

Бо адырда айтырыгларга хамаарыштыр чоокта чаа тудуг болгаш ЧКА айыдынга ажылдап кирген Михаил Мень илеткел кылган. Бустур четкен бажыңнардан кижилерни көжүрү-иниң программаны күүседиринге акшаны четчир кылдыр берип турар деп, ол медеглээн. Чүглө регионнар ну чедир чарыгдавайн турар.

Өөредилгеде байдал чүгээр болуп турар, ынчалза-даа бо адырда ай-тырыглар дөмей-ле хөй. Оларның ирээзи демография-биле холбашка-ы элдептиг. Уругларның төрүттүнер

чоруу көвүдөп турар, а чаа уруглар садтарының тудуунун темпизи кошкак. Хуралга Примор крайның губернатору Владимир Миклушевский ол айтырыгны ие капиталының акшазы-биле шиитпирлээрин саналдаан. Акшаны хуу уруглар садтарының төлөвиринге үндүрүп болур.

«Бисте уруглар садтарынга субсидиялар тыпсып турар болгай бис, ол субсидияларны хуу садиктерге база үлөп болур силер. Херээжен-нерниң акшазын аптар өске оруктар тып турган херээ чок. Кижилерден акша сорар янзы-бүрү чүүлдер чогаа-дып турар-дыр бис. Бо талазы-биле уруглар садтарының төлөвири улга-ды бээр, немелде акша барын билип каар болза, өртеп дораан өзер» — деп, Владимир Путин санаан.

Новосибирск областың губернатору Василий Юрченко бодунуң илеткелинге база санал кириген. Чамдык хамаатыларның чурттаар дээш эвес, байып аар дээш алганы «инвестиция квартираларын» сатканы дээш кириген орулгасынга тускай үндүрүгү онаарын ол саналдаан. Ол саналды Президент деткивээн.

Бедик мергежилдиг ажылчыннар ажылдаар олуттарны көвүдөдириниң дугайында Президентиниң база бир чарлыгының күүсүлдесинде четпестер бар болуп турар. Ында салдырган сорулганың күүсүлдесинде улуг өскерилгелер болбайн турар. Бүдүрүлгени

сайзыраңгайжыдарынга бүдүрүшчүлөрдө сонуургал чок деп хуралга айткан. Бергелер дээрге маажым олураарының чылдагааны эвес-тир, түңнелди чедип алыр дээш ажылдаар херек деп, Президент медеглээн.

«Бо айтырыг талазы-биле бирги ужуражылга майда болур. Дараазындаазы — ноябрьда. Ол дээрге 2014 чыл-дыр. Бөгүн четпес деп санап турарывыс чүүлдер чамдык черлерге көстүп келбес бе? Чуртталга бажыңының программасынга тускайлаан федералдыг акша-хөреңгиниң 25 хуу-зу канчап күүсеттинмээни? Чүл ол? Майга чедир чүү кылдынар эвес, көөр бис» — деп, Президент чугаалаан. Бо айтырыгга ноябрьда ээл келгеш, чүү кылдынганын тус-тус сайгарар дээрзин ол аазаан.

«Артык чүве чугаалавайн тур мен. Ажылдаар, салдырган сорулгаларны күүседир херек. Ол эрге-чагырганың федералдыг-даа, регион-даа органның хамааржыр. Ноябрь төнчүзүндө шиитпирлер хүлээп алыр, эргежок чугула апарганда ооң иштинде административтиг байдалдыг шиитпирлерни хүлээп алыр бис. Ону кичээнге алырын диледим» — деп, Владимир Путин медеглээн.

Ол сөстөр, хамыктың мурнунда, бустур четкен бажыңнардан улусту көжүреринге хамааржыр. Чүге дээрге бо айтырыг чонну дүвүредип турар деп, Президент тайылбырлаан.

Аныяктарга чагыын берген

Москваның аңгы-аңгы дээди өөредилге черлеринде өөренип турар бирги курстун студентилери-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун, Тываның бүрүн эргелиг төлээзи Андрей Замураевтин, төлээниң чөвүлекчизи Чимит-Доржу Ондарның ужуражылгазы декабрь 23-те Тыва Республиканың Москвада төлээ черинге болган.

Аңаа улуг курстарның студентилери база келген. Студентилерге байыр чедиргеш, республика Баштыңы Тываның социал-экономика амыдыралының аңгы-аңгы талааларында байдалдың, Чазактың моон соңгааргы планнарының дугайында таныштырган.

— Хөй-хөй айтырыглар болгаш бергелер бирги курска тыптыр боор чүве. Бүрүн эргелиг төлээ Андрей Леонидович Замураев-биле, ооң ажылдакчылары-биле таныжып алыңар, олардан дуза дилээр силер. Силер дээш харысалга оларда онаажып турар. Силерниң бүгү айтырыгларыңарны бо албан чери шиитпирлежи бээр ужуруг — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Республика Баштыңы мындыг сүме берген: «Бот-боттарыңарга камныг болуп, деткижи чоруңар. Москваның өөредилге черлеринге бюджет олуттарын чедип алыры амыр эвес, ол дээш кезээде демисежи келдивис. Ынчангаш өөредилгени ара кагбайн, доозуп алыңар. Өске мергежил шилип алган мен деп бодазыңарза-даа, мергежил бүрүзү эки дээрзин сактып алыңар, эки специалистер чедишпейн турар. Бодунуң мергежилни эки шигээдип алган кижини илтигелге черле херек. Москваның университеттеринде эки өөренип турарларны хайгаарап турар черлер хөй, эки доозукчуларын олар алгаш баар. Тывага база бедик мергежилдиг специалистер херек».

Тываның үлетпүр региону болурунун бүдүзү болуп солун үеде чурттап турар бис дээрзин Шолбан Кара-оол сагындырган. Ынчан 30 ажыг муң кижини ажылга кирир апаар. Чижээ, Лунсин даг-болбаазырадылга комбинатын туткан соонда 1700 кижини аңаа ажылдаар, демир-орукка 13 муң. «Тываның чурттакчыларының дараазында салгалы республиканың үлетпүрүн сайзырадыр специалистер болуп ужуруг» — деп, Тываның Баштыңы түңнелинде чугаалаан. Ол бодунуң студент чылдарының, таваржып турган бергелериниң дугайын база аныяктарга таныштырган. Эки өөредилгени оларга күзээн.

Бүрүн эргелиг төлээ Андрей Замураев төлээ чериниң ажылдакчылары чаңгыс чер-чурттуглары-биле доктаамал харылзааны тудар дээрзин дыңнаткан. «Бурунгаарлаар, сорулганын чедип алыр арга кижини бүрүзүндө бар, ынчан ол төрөөн республиказынга ажыктыг кижини болуп, силерниң ада-иңер республикада дазылыңар ол» — деп, ол уламчылаан.

Чимит-Доржу Ондар студентилерге бодунуң чалыы назынының чылдарының, ооң үе-чегелериниң дугайында чугаалааш: «Силер эртем-билигиг кижилер-дир силер. Чамдыктарыңар школага өөрөнмейн тура-ла, үжүк-бижитки билир турган болгай. Өөрениңер, ындыг арга силерде бар» — деп, немээн. Ол бодунуң «Инженерниң оруу» деп номунуң дугайын таныштырган.

Студентилер социал-экономика байдалдың дугайында, Ыдыктыг Далай-Ламаны Тываже чалаарының аргаларының дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны салганнар.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙЫТКАЛЫ: саналдар, бодалдар, үнелелдер

Байбек МОН-ГУШ, Чөөн-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы:

—ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Айыткалы республика амыдыралының шупту талааларын илереткен.

Эртип турар 2013 чылда күүсеткен чүүлдер хөй, чедишкinnen бар. Ынчалза-даа 2014 чылда ажыл-чорудулганы оон-даа күштелдирер апаар. Маңаа муниципалдыг чергениң эрге-чагыргазы улуг салдарны чеди-

рер дээрзин Ш.Кара-оол чаңгыс эвес чугаалады. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелдин боттандырылганы келир чылын база уламчылаар дээрге, аажок чүүлдүгүндүм. Бо талазы-биле бистин кожуун өскөлөргө деңнежип, көргүзүлгөүлери экижидер ужуруг бис.

Көдээ черлерге орус специалистерни хаара тудар дээн саналды сонуургадым. Оларның ачызында ниити хөгжүлдениң деңгели бедип, аргадуржулгавыс байлакшыр.

2014 чылда «Өг-бүлө бүрүзүңе чаңгыстан эвээш эвес уруг дээди эртемниг болуп ужуруг» деп төлөвилелди боттандырып эгелээр. Ол болза Тываның келир каш чылдарында кол социал

төлөвилел болур. Дээди эртемниг кижиниң ниити культуразы чайгаар бедик, бурунгаар көрүштүг, ынчангаш ол чоок кижилерин, эш-өөрүн база эртем-билиг чедип, чырык, чаагай чуртталгаже чүткүлдүг болурунга үлөгер-чижек болур.

ТР-ниң Чазак Даргазының өөредилге черлеринге директорнуң бир оралакчызы ыяап-ла эр кижини болуп ужуруг дээн саналы хөйүнү деткимчезин алыр боор. Эр башкы анаа-ла оралакчы эвес, а патриотчу кижини дилге талазы-биле ажылдаар. Ол дээрге дыка эки. Шынап-ла, эр кижиниң бүзүрелдиг, күчүлүг, быжыг холу чокта, Ада-чуртунга ынак, аңаа бердинген кижилерни өстүрери нарын.

«Дорт харылзаа»

ШИИТПИРЛЕРНИҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНДЕ

Чоокта чаа редакцияга РФ-тиң Суд приставтарының Тыва Республикада эргелелиниң ажилдакчылары-биле «дорт харылзаа» болуп эрткен. Хемчегге эргелелдин даргазының оралакчызы Киров Иргитович Серен-Чимит, суд шийтирлерин күүседирин организаастаар килдистиң начальниги Омак Степанович Достай, Кызыл хоорай талазы-биле килдистиң начальниги Баяна Бавуевна Куулар болгаш Кызыл хоорайның Суд приставтарының районнар аразының килдизиниң начальниги Аржаана Владимировна Кара-Сал киришкен. Республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан долгап келген кижилерниң айтырыгларына суд приставтары тодаргай харыларны берген.

Азияна Сат, Барыын-Хемчик кожун:

— Каш акша өрелиг болза, кызыгаарга эрттирбейн барып болурул?

Омак Достай:

— Кажан хамааты кижиниң өрөзи 10 муң рубльден ажа бээр болза, суд приставы Россия Федерациязындан үнеринге кызыгаарлаашкынны быжыглап каар. Эрттирилге пунктузунга

Суд приставтарының Тыва Республикада эргелелиниң даргазының оралакчызы К.И.СЕРЕН-ЧИМИТ.

Суд шийтирлерин күүседирин организаастаар килдистиң начальниги О.С.ДОСТАЙ.

хамаатының өрөзи (чүгле 10 муң рубльден ажа берген болза) дээш, ону чурттан дашкаар эрттирбес. Ынчангаш даштыкыже үнериниң бетинде баш удур өре-ширезин хынаттырып алганы дээр. Бистиң эргелелге кээп азы сайтыдан билип ал болур. Сайтыга боттарыңарны ат-сывыңарны долзуу-биле болгаш төртүтүнгөн хүн, ай, чылыңарны бижиптиңерге силерге хамаарыштыр медээ үнүп келир. «Силерниң айтырыңарга чүү-даа тывылбаан» деп үнүп келзе, өре чок боор.

— Өрезин эрттирилге пунктузунга ол дораан төлөтпип болур бе?

— Дораан төлөтпеге-даа, бистиң баазавыс дарый чаартынмас, үе негеттинер. Ук херекти хагган дугайында тускай доктаал үнер ужурлуг. Ынчангаш эртежик төлөп алганы дээр. Кызыгаарга садыг-ярмаркалар болу бээр, паспорт-виза албаны-биле кады суд приставтары ажилдаар. Ол ышкаш даштыкы паспортту хамааты кылдырып алырга, ону бээрде, баштай өрезин хынаар. Бир эвес төлөтпүмүз өрөлери бар болза, даштыкы паспорт бербес.

Инна Дамба-Хуурак:

— Даштыкыже үнер дээш өрөлөрүмни хынаттырып алыры-биле Кызылдың Суд приставтарының килдизинге чеде бээримге, баазага өрелиг кылдыр көзүлгөн мен. А эргелелдин бодунга баарымга, өре чок кылдыр үнүп келген. Чүге мындыг хевирлиг карышкартар барыл?

Омак Достай:

— Суд приставтарының килдистеринге херек оттурган болза, 2-3 хонганда эргелелдин баазавысче (херектер шыгжамыры) кирип келир. Улуг-ла дизе, 3 хонук дургузунда ниити баазага катчы бээр. Бир эвес чер чоруур дээн кижиги эргелелге келгеш хынаттырарга, өре чок болза, ол дораан шынзылганы бериптер апарган. Чижээлээр, Пенсия фондузу дижи, төлээр ужурлуг акшаңарны оон мурнунда-ла төлөпкөн болуңар, хынап албайн, бистиң баазавысче чорудар. Ындыг таварылгада силерниң эргелелини хажыдып турары болур. Өре төлээр дугайында суд приставының дыңнадышкынын хамааты холга алган соонда, 5 хонуктуң дургузунда төлээр ужурлуг. Төлөвир кирбээн таварылгада 10 хонук иштинде албадал-биле төлөдир, оон ыңай кызыгаар быжыглаар дээн ышкаш өске хемчеглерни ал чорудар. Ол ышкаш техника талазы-биле бергедээшкыннер (ийи-чаңгыс таварылгада) тургустунуп болур. Бир кижиги өрезин төлөп алган соонда эрттирилге пунктузунга өрелиг кылдыр көстүп келген. Бистиң суд приставтары ажилдааш, Москваже чорудуңарга, олар чедир ажилдавайн барган.

— Бо хүнде Тывада өрелиг хамаатылар чечел?

— Тывада өрелиг хамаатылар бо хүнде 140 муң ажа берген.

Эрткен чылын 117 муң турган, көвүдей берген-дир ийин. Республиканың барык ийи дугаар чурттакчызынга хамаарыштыр суд приставтары, херектерни оттуруп турар. Оон чылдагааны аңгы-аңгы, колдуунда ОШАЧКИ албанындан торгоалдар талазы-биле хөй херектер кирип турар. Чолаачыларның орук дүрүмүн хажыдып турары, чээли алгаш, төлөвес кижилер, төлөп шыдавайн турар хамаатылар хөй дээрзин онзагайлап демдеглекседим. Кайда-даа ажилдавайн турар, орулга чок кижиги болза, оон өнчү-хөреңгизин хавырыңа чедер. Ол ышкаш административтиг хемчеглер база онаар.

Алексей Монгуш, Каа-Хем суур:

— Суд приставтарынга юрист эртемниглерден аңгыда, кандыг мергежил чедип алган аныяктар ажилдап болурул?

Киров Серен-Чимит:

— Бисте өре-шире сүржүр суд приставы-күүседикчи деп специалистер бар. 2014 чылдың сентябрьдан эгелээш, ук албан-хүлээлгеге ыяап-ла юрист, экономист, саң-хөө талазы-биле дээди эртем негеттинер. Судтарга чурум тудар суд приставы кылдыр ажилдаарда кандыг-даа дээди эртемниг (башкы...) болза ажырбас. Сөөлгү үеде негелде езугаар шериг эрткен дээди эртемниг оолдарны бо албан-хүлээлгеге кирип ап турар бис.

— Суд приставтарының тускай өөредилге албан чери бар бе?

— Чок, РФ-тиң Юстиция яамызының Эрге-хоойлу академиязынче аныяктарны өөредир-биле чорудуп турар бис. Кандыг-даа өөредилге черинге дээди юрист эртем чедип алган хамаатылар бистиң албанга ажилдап болур.

Сара Ондар, Чөөн-Хемчик:

— Өөм ээзи уругларынга алимент акшазын төлөвейн турар. Кайда-даа ажилдавайн турар кижиден 6-7 муң рубль тыртар деп дыңнаан мен. Ол хоойлуга дүгжүр бе?

Киров Серен-Чимит:

— Судтун үндүргөн шийтиринден хамааржыр. Ажыл-агый чок кижиги болза, шалыңның ортумаак хемчээлин санаптарга, 6-7 муң рубль үнүп кээр. Ажыл-агыйлыг кижиги болза, оон орулгаларындан санаар. Ийи ажы-төлдүг дээн дижи, орулгазының бирниң үш кезинин, а чаңгыс уруглуг болза, бирниң дөрт кезинин тыртар дээн хевирлиг суд шийтирлерин үндүрер.

Светлана Түлүш, Туран:

— 2006 чылда оглумну оолдар эндеп каан. Судтун шийтири-биле буруулуг кижиге кеземче херээн эрттирип турар, моральдыг когарал дээш акша шилчип кээп турган, амчиткен, кандыг чылдагаан-биле келбейн барып болурул?

Омак Достай:

— Кем-херек үүлгеткен кижиги шийтирип, хосталгазын казытыр-гаш, херээн эрттирип турар ышкажыл. Бо таварылгада суд приставының негелделерин езугаар кирип бижидилге-биле чурттап турган чериниң адресинде өнчү-хөреңгизин хынаар. Бир эвес ында шийтирген кижиниң өөнүн ишти болгаш ажы-төлү азы төрөлдери чурттап олурар, өнчү-хөреңгизин чок байдалдарда күүселде бүдүрүлгезиниң актызын тургускаш, оон хууду-зун буруулуг кижиниң кеземче херээн эрттирип турар черинче чорудар. Оон удуртукчулары когараан хамаатыларга материалдыг, моральдыг чарыгдалдарны эгидери-биле шийтирген кижини ажилга дарый тургузарын өөренип көөр.

— Оон мурнунда ай санында ол черден акша шилчип кээп турган, ам 3 ай келбейн турар.

— Ынчан ол кижиги хоругдал черинге ажилдап турган, ам ажилдавайн барган бооп болур азы амгы үеде өске хоругдал черинче чорудупкан магатчок. Буруулуг кижиниң сөөлгү турган лагериниң начальнигинче билдиришкын кирип болуңар эки. Хоругдал черлеринде ажил чедишпес, ол ышкаш шийтирген кижилерниң ажилдаары боттарының күзелинден база хамааржыр-дыр ийин.

Аяна Чамзырай, Өвүр кожун:

— Мээң бажыңымда даайым кирип бижидилгелиг, ол банкыда өрелиг. Кирип бижиткен бажыңыңдан ол кижиниң өрезинге өнчү-хөреңгим хавырып болур бе?

Омак Достай:

— Өнчү-хөреңгиниң ээзин суд приставы тодарадыр ужурлуг. Өрелиг кижиги кирип бижидилгелиг дээш ол бажыңның өнчүзүн хавырып болбас. Э-херексел кымныыл дээрзин баштай тодарадып шынзыдар. Бажыңның ээлери кирип бижиткен улустары дээш база дөмейле харысалгалыг болур. Кандыг-даа таварылгада суд приставтары өрени эгидер дээш янзы-бүрү аргаларны ажыглаар дээрзин дыңнадып тур бис. Республикада бо хүнде чээли талазы-биле 9381 (1 млрд. 164 млн. рубль түңнүг) херек оттуртунган, оон иштинде 3835 (342 млн. рубль) херекти ажилдап дооскаш, соксаткан, 1770 херекти ам-даа ажилдап турар. Чээли акшаның улуг хуузуңче-даа көрбейн, төлээр аргазын угап бодавайн, кырган ада-иениң адынга-даа чээлилерни ап турар. Өрелиг кижилерниң хамааты хоойлужудулга аайы-биле өнчү-хөреңгизин хавырып турар. Хоойлуда өске кижиниң дээп болбас өнчүзүн база айтып каан.

Айдың Самдан, Бай-Тайга:

— «Плюс Информ» солунга ажы-төлүңге алимент төлөвейн турар аныяк оолдун

чуруун салгаш: «Чоннун кичээнгейинге! Дилеп тур бис!» деп бижээн. Ол хоойлуга дүгжүр бе?

Киров Серен-Чимит:

— Ийе, болур. Хоойлу-дүрүм аайы-биле алырга, ол кижини дилээр дугайында херекти оттурган соонда чогуур хемчеглер алдынган турар ужурлуг. Мындыг арганы бүгү Россияда ажы-

Кызыл хоорайның Суд приставтарының районнар аразының килдизиниң начальниги А.В.КАРА-САЛ.

Кызыл хоорай талазы-биле килдистиң начальниги Б.Б.КУУЛАР.

лап эгелээн, солун-сеткүүлдерде, радио-телевидениеде болгаш кудумчуда экраннарда алимент төлөвейн, чаштынып турар улустун чуруктарын көргүзүп турар. Эки тура-биле төлөвейн, дескен улуска хамаарыштыр аңгы херекти оттурар. Бир кижиниң алимент талазы-биле өрөзи 500 муң рубль-даа чеде бээр, ол дээрге хөй чылда чыгылы берген. Чедимчелиг, эки-даа чурттап чоруур адалар ажы-төлүңге дузалашпайн, алимент акшазын төлөвейн турар. Оон аңгыда ындыг адаларга Кеземче кодекзиниң 157 чүүлүңге даянып, кеземче херээн оттурар. Черле ынчаш, оларны-биле ажыл шыңгыы чоруп турар. Бодум алимент херектерин дорт хайгаар ап турар мен. Адалар хүн бүрүде чөмөннип, кеттинип, амыдырап чоруур болгай, ынчангаш оларның кыдыындан орулгалары дөмей-ле бар. Ынчангаш бо талазы-биле истелге ажилдары шыңгыы. Бо чылын декабрь 17-ниң хүнүңге чедир 93 херекти немей оттур-

эрткен чылын 63 турган, а ни-
биле республикада 1638 херек
нде бар.

Аяна Салчак, Каа-Хем ко-

Күдээм 2 харлыг оглунга
ыс-даа алимент төлөвзүн,
ыг хемчег алза экил?

Омак Достай:

Баштай судче билдиришкин
ер, ооң шийтирин ап алгаш,
кем кожуунуң Суд приставта-
ң килдизинче баар силер. Суд-
ндүргөн шийтири-биле 2 чыл
зэн алиментиниң хемчээлин
адып, чогуур хемчеглерни ап
дар.

Лидия Түлүш, Эрзин:

Өөм ээзи өске ажилче
ий бергеш, алиментилерин
ейн турар, кайнаар барзым-
ил?

Аяна Куулар:

Херекти оттурупкан болза, суд
автарынга дарый дыңнадып-
журлуг. Суд приставы медээ
ар ол кижиниң кайда ажилдай-
нин хынапкаш, албан чериниң
лтериязындан үш айның дур-
да кайы хире орулга алганын
адыптар. Оон чогуур хемчег-
алыр. Аргалыг болза, судтуң
ирин алгаш, дарый суд прис-
тавының килдизиниң начальниги-
динче билдиришкин кириер.
итизи-биле алимент херекте-
талазы-биле хоорайда байдал
А. Ажилдавайн турар адаларны
чоктар хаара тудар албан че-
чорудуптарывыска, чамдыкта-
ң ажилдаар күзели чок болур.
ериниң чогуур документилери

Республикада бо хүн-

чээли талазы-биле
81 (1 млрд. 164 млн.
бл. түңнүг) херек от-
тунган, ооң иштинде
35 (342 млн. рубль)
ректи ажилдап доос-
ш, соксаткан, 1770
ректи ам-даа ажил-
п турар.

Алимент талазы-биле

чылын декабрь 17-
ң хүнүгө чедир 93
ректи немей оттурган,
ткен чылын 63 тур-
в, а ниитизи-биле рес-
бликада 1638 херек
хүнде бар.

(күш-ажыл дептери дээн ышкаш)
четче эвес, түңнелинде ажилга тур-
густунуп шыдавайн баар. Ынчалза-
даа байдалды шийтирилээри-биле
адалар болгаш негекчилер-биле чо-
гуур ажилдарны чорудуп турар бис.
Ада хүлээлгезин күүсетпейн, ойтала-
лап турар, алимент төлөвейн турар
улуска кеземче херээн онаар. Бот-
тары келгеш, эки тура-биле төлөп,
күүселде хуудустарын эгидип ап
турар улус база бар. Бо хүнде ни-
тизи-биле 1176 херек оттуртунган,
амгы үеде 876 херек ажык болуп
артпышаан. Оларның аразында чүг-
ле адалар эвес, херээжен чон база
бар.

Лидия Түлүш, Эрзин:

— «Ажык эжикиер» акциязын
чорудуп турар бе?

Киров Серен-Чимит:

— Суббота санында, ажыл хүн-
неринде-даа янзы-бүрү акцияларны
организастан чорудуп турар бис.
Организацияларже база үнүшкүн-
нерни кылып турар.

Түмөн-оол Иргит, Сүт-Хөл:

— Өрелиг улустуң ону тө-
лээриниң талазы-биле идепкейи
кандыгыл?

Киров Серен-Чимит:

— Бо чылын өрелиг улустуң саны
көвүдзүн, 130 муң ажыг херекти от-
турган, эрткен чылын 117 муң тур-
ган, оларның 73 муңун ажилдап
дооскан. Бо хүнде 1 млрд. 390 млн.
рубльге өре кирген, 61 млн. рубльге
херектерни дооскан.

Аяна Ооржак, Хорум-Даг:

— Республиканың Суд прис-
таварының эргелелиниң чаа дар-
газынга кымны томуйлаар ирги?

Киров Серен-Чимит:

— Россия Федерациязының
Юстиция яамызының сайыды бо ай-
тырыгны шийтирилээр.

— Суд приставы доктааткан
хуусаа дургузунда каш херек-би-
ле ажилдаарыл?

— Бир айның иштинде 21 херек-
ти сайгарып көөр ужурлуг, РФ-тиң
Юстиция яамызының доктаатканы-
биле. А херек кырында суд пристав-
тары бо хүнде айда бир кижиле
200 хире херектер-биле ажилдап
турар.

Татьяна Чигжит, Кызыл:

— Уруглар садынга олут алып
дугайында суд ойнап алган бис.
Судтуң шийтирин мэрияда арт-
тырган, уруувус ам-даа бажында
олураар хевээр.

Аржаана Кара-Сал:

— Суд шийтирин езугаар айты-
кан хуусаалар 1,6 ай дээш аңгы-аң-
гы болур-дур ийин. Бистиң килдисте
уруглар садынга олут дугайында
херектер 200 чедип турар. Оларның
аразында 30 хире херектиң хуусаа-
зын айтыпкан. 170 херектиң хуусаа-
зын тодаргай айтыпкан. Хоорайда

уруглар сады баар ажы-төлдүң
хөйүндөн садиктер чедишпес дээр-
зин билер силер. Мэрия судтуң
шиитпирлерин ол дораан күүседип
шыдавас болгаш, хуусаа дилеп, суд-
че билдиришкенин кириерге, суд-
тар оларны хандырып турар.

Ук суд шийтирилерин күүседир
дээш хоорай чагыргазы 2 садик-
ти тудуп эгелзэн. Ол ышкаш Кали-
нин кудумчузунда уруглар бажыңы
турган оран-саваны уруглар сады
кылдыр эде кылып, септеп турар.
Февральга чедир доосту бээрге, 200
уругну ынаар тургузар. Амгы үеде
бо сан-түндөн аңгыда мэрияда са-
дик оочурунда 5 муң уруг бар.

Чечек Ховалыг, Алдан-Маадыр
суур:

— 2010 чылда оглумну эттээн
кижи-биле судташкан мен. Суд-
туң шийтирин езугаар ол биске
акша төлээр ужурлуг. 2013 чылда
чүгүле 800 рубль берген, бо чылды
төндүр төлээр ужурлуг, ам чыл
төнер деп барды, бо херекти ка-
тап күштүг кылдыр эгидерде, кан-
чаар туржуп болур мен?

Омак Достай:

— 2013 чылга чедир дээрге, ал-
бан черинче күүселде хуудузуң ки-
риер хуусаады-дыр ийин ол. Албан
черинче кириптеринерге, тодаргай
хуусаа турбас. Бир эвес суд приста-
вы акшаны чедир тыртпайн, судтуң
күүселде хуудузуң силерге эгидип-
тер болза, катап билдиришкин
бизжээш, Сүт-Хөлдүң Суд пристав-
тарының эргелелинче кирип болур
эргеңер бар.

Автордан: Суд приставтары-
биле «дорт харылзаа» чоннуң
идепкейи-биле доозулган. Чаа
чыл байырлалы чедип келген бол-
гай, ынчангаш дыштанып чоруур
күзөлдиглер баштай өрелерин
зынадып алырын ажилдакчылар
сүмелзэн. Ол ышкаш хуу сайгар-
лыкчылар боттарының күрүнеге
төлөвирлерин чедир билбейн ту-
рарындан өреленип турар. Чылда
төлээр 30 ажыг муң дадывыр-
ларын чыып алгаш, оон төлөп
чадап эгелээр. Чыл санында бо
түң улгадып олураар дээрзин ут-
паза чогуур. Үндүрүг инспекция-
зы тодаргай тайылбырны чонга
чедирери чугула-дыр ийин. Чурт-
такчыларның чамдык салган
айтырыгларынга харыыларны Ки-
ров Иргитович Серен-Чимит-биле
интервью үезинде чырыткан бис.
Чаа чылды өре чок уткуурунарны
күзээр-дир бис.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Чигис СААЯНЫҢ тырттырган
чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Россия Федерациязының Конституциязын
хүлээп алгандан бээр 20 чыл
болганы-биле юстиция адырының
ажылдакчыларын Тыва Республиканың
күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының
дугайында

Юстиция адырында күрүнө политиказын бот-
тандыраарыңа үлүг-хуузу болгаш ажил-албанчы
ажыл-чорудулгазында чедип алган бедик көргү-
зүглери дээш «Тыва Республиканың алдарлыг
юризи» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Ар-
битраж судунуң хамааты болгаш өске-даа эрге-
хоойлу хамаарылгаларындан үнген чөрүлдээр-
ни сайгарар талазы-биле суд составының даргазы
Лариса Кур-Базыровна Маадыга тыпсыр.

Хөй чылдарда чедип алган күш-ажылчы че-
дишкенин дээш Тыва Республиканың Баш-
тыңының — Чазааның Даргазының хүндүлел
бижин-биле

Тыва Республиканың прокуратуразының феде-
ралдыг хоойлужулганы сагырыңа хайгаарал
килдизиниң улуг прокурору Виктория Николае-
вна Оюнну;

Тыва Республиканың Таңды кожуунуң күрү-
нениң нотариалдыг конторазының нотариузу Рада
Конгаровна Оюнну;

Кызыл хоорай прокурорунуң улуг дузалакчызы
Андрей Владимирович Семеновту;

Россия Федерациязының Юстиция яамызының
Тыва Республикада эргелелиниң начальнигиниң
оралакчызы Мира Серен-Дажмевна Чамыянны
шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2013 чылдың декабрь 11

№ 245

Энергетиктер хүнү-биле энергетика
үлөтпүрүнүң ажилдакчыларын
Тыва Республиканың күрүнө шаңналда-
ры-биле шаңнаарының дугайында

Энергетика адырыңа ачы-хавыязы болгаш
хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш
Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчы-
зы хүндүлүг атты

«Тываэнерго» ажык акционерлиг ниитилел-
дин автоматика болгаш реле камгалал албаны-
ның 2-ги бөлүүнүң улуг мастери Анатолий Ни-
колаевич Семивратовка;

«Чылыг четкилери» муниципалдыг унитар-
лыг бүдүрүлгениң директору Владимир Алек-
сандрович Фунтиковка тыпсыр.

Энергетика адырында чедип алган че-
дишкенин болгаш хөй чылдарда үре-
түнелдиг ажылы дээш Тыва Республика-
ның Баштыңы — Чазааның Даргазының хүн-
дүлел бижин-биле

«Тываэнергосбыт» ажык акционерлиг ниити-
лелдин чигине директору Виктор Васильевич
Ивановту;

Чеди-Хөл кожуунуң «Хову-Аксы суурнуң
котельнаязы» Тыва Республиканың күрүнениң
унитарлыг бүдүрүлгениң ээлчег начальниги
Николай Федорович Матвиенкону;

«Тываэнерго» ажык акционерлиг ниитилел-
дин Элегес участогунуң 2-ги бөлүүнүң мастери
Иван Хайаваевич Оюнну;

«Кызылдың ЧЭТ» ажык акционерлиг ниити-
лелдин санитар-үлөтпүр лабораториязының эр-
гелекчизи Ольга Юрьевна Ростовцеваны;

Чеди-Хөл кожуунуң «Хову-Аксы суурнуң
котельнаязы» Тыва Республиканың күрүнениң
унитарлыг бүдүрүлгениң дежурный электро-
монтеру Шолбан Бугачевоч Седипти;

«Кызылдың ЧЭТ» ажык акционерлиг ниити-
лелдин чылыг бээр цегиниң 3-кү бөлүүнүң ма-
шинизи Анатолий Эрес-оолович Эрелчинни
шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2013 чылдың декабрь 19

№ 247

КОЛ ЧҮҮЛ-ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫҢ ҮНЕЛЕЛИ

«Хаа, ам база чүү-даа чок бокталдырып, дүкпүрүп каапкан, бо шагның ажы-төлүнүн чурум чогуң! Дүүн чаа-ла ажилчиннар арыдыр аштап каан чүве-дир ийин. Улустун күш-ажылын үнелеп билбевис дыка-ла харааданчыг...» — деп, каат бажыңның подъездинче кире бээримге, бир угбай мынчалдыр хомудаан сеткилин илереткен тур. Шынап-ла, черже көре бээримге, таакпы артынчылары, ында-мында дүкпү.

Коммунал ажыл-агыйының ажилдакчылары бажыңнарны шыдаар шаа-биле аштап-арыглап, септелгезин чорудуп турда-ла, ону үнелевес кижилер бар. Чурттакчылар боттары безин подъезд иштин бокталдырып: «Мээң бажыңым ишти-ле арыг болза, ажырбас» — дээн хөөнүг болгулаар. Бок-сакты халка суккаш, подъезд иштинге салып кааш, квартиразынче дүште чок базып кире бээрлер. Черле ынчаш, амгы үеде коммунал ажыл-агыйының байдалы кандыгыл? Бо адырның ажилдакчылары кандыг бергелер-биле демисежип турарыл? Кызылдың 2 дугаар чуртталга-эксплуатация эргелелин директору болгаш башкарыкчы компания КХН-ниң (кызыгаарлыг харысалгалыг ниитилел) чингине директору, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының 2 дакпыр депутаты, РФ-тиң коммунал ажыл-агыйының хүндүлүг ажилдакчысы **Валерий Ондарович Доржу-биле** ужуражып чугаалаштым.

— **Валерий Ондарович, хоорайның 2 дугаар чуртталга-эксплуатация эргелелинче немей башкарыкчы компания КХН-ни ажыдып алган болгай силер, ол дугайында таныштырып көрүңерем.**

— 2013 чылдың май 1-де чуртталга-эксплуатация эргелелинче немей башкарыкчы компанияның ажылын эгелээн бис. Бодум үр чылдарда коммунал ажыл-агыйында ажилдап чоруур болгаш, байдалды өөренип көргөш, ажилдакчылары-биле башкарыкчы компанияны тургусканы-выс бо. Амгы үеде хоорайның 6 бажыңын долзу-биле харыылап, иштики, даштыкы ажилдарын чорудуп эгеледиз. Бажыңнар кыш эртеринге белен. Специалисттеривис бо адырга оң мурнунда-ла ажилдап чораан болгаш билдиг, арга-дуржулгалыг. Үениң негелдези-биле акша-хөреңги айтырыы нарын болганда, бот-башкарылганы-выс ол-дур ийин. Коммунал ажыл-агыйының ажилдакчыларының шалыны эвээш, үезинде база үнмейн баар болгай. Бо шагда акша-шалыңны үе-шаанда төлөвексе, кым ажилдаар боор. Ол ыш-каш «Жилсервис» КХН-биле керээ езугаар ажилдап турар бис.

— **Башкарып эгелээниңер**

6 бажыңны канчаар шилип алган силер?

— Бажыңнарның чурттакчылары-биле хуралдааш, сүмөлешкеш, шийтирнү үндүргөн. Ук бажыңнар ооң мурнунда «Жилсервис» КХН-ге хамааржып турган, ам долзу-биле бистиң компанияже шилчип келген. Чурттакчылар идегеп, чурттап олурар оран-савазын арыг-силиг болдурары-биле бүзүрелин илереткен болганда, кызып ажилдаар бис. Майдан эгелээш, эвээш хуусаа иштинде подъездилерниң иштин септел-селип, подвалда эрги хоол-айларны чаартып, эжикирнү солуп, соңгаларны будуп, дэвирниң ойбак-дыдыын чамал дээш, өске-даа капитал септелгени чоруткан. Бо бажыңнар 70 чылдарда-ла туттунган болгаш 40-50 чылдарның дургузунда септелге орта кылдынмаанындан туубулары ирий берген, канализация, суг сордурар чүүлдерни солаан бис. Амгы үеде кышка белеткел ажилдары доозулган. Чурттакчыларның төлевирлериниң ачызы-биле мындыг ажилдар чоруп турарын сагындырайн. Чоннуң ажыл-агыйына үнелелди берип, төлевирлерин шыдаар шаа-биле үезинде кирип турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа 100 хуу шупту үе-шаанда кирип турар дээрге база шын эвес. Боттары-выс талавыстан пенсионерлерге, аныяк-даа өг-бүлелерге чингелделерни кылып, квартиразында үрелген чүүлдерни халас-даа кылып бээр-дир бис. Республикада коммунал ажыл-агыйының төлевирлери 5 чылдың дургузунда улгатпайн хевээр арткан, ынчангаш ажилдакчыларның шалыңы база 2008 чылдан тура өспээн. А үениң аайы-биле материал, дериг-херексел өртектир хунден хунче өзүп олурар. Рынок үезинде шыдап үнер дээр болза, хөй бажыңнарны алыр болза эки, акша-төгери-выс харыылап турары-выс бажыңнарның шөлүндөн хамааржыр. Бир эвес ажилчиннар бажыңны бүдүн ай дургузунда чүгле аштап-арыглаарынче үезин чарыыр болза, алыр акшазы амыдыраарының эң эвээш хемчээлинге дүүшпес болур. Ынчангаш шыдаар шаа-выс-биле янзы-бүрү аргаларны тып, республика, хоорай чергелиг чарлаттырган мөөрейлерге киржир-дир бис. Москва, Абакан хоорайларже удаа-дараа чоруп тургаш, септелге ажилдары кылып чөпшээрелди база садып алды-выс. Тывага чер шимчээшкенин болган соонда, септелге кылып мөөрейге киржир дээш даңзыже ады-высты кириген бис. Ажилды бээрин бөгүн улуг идегел-биле манап турар бис.

— **Ынчан бажыңнар эгелели турда силерниң удуртуп турганыңар №2 чуртталга-эксплуатация эргелели республиканың Президентизи турган Шериг-оол Ооржак-**

тың холундан дээди шаңналды алган болгай.

— 1990 чылдарда чаагайжы-дылга, ногаанчыдылга ажилдарын эки чорутканы дээш, дээди шаңналды биске тывысканы шын. Бажыңнар чанында уругларның шөлчүгештеринге кыжын, чайын-даа ойнаар чүүлдерни база кылып турар

В. Доржу бригады-биле Чаа чыл бүдүүзүндө уруглар ойнаар шөлге хардан дүрзүлери кылып турлар.

бис. Төп черде дүрзүлөр, ойнаар чүүлдерни колдуунда бистиң компанияның мастерлери кылып. Оларның аразында 15-20-даа чыл ажилдап чоруур улус бар, шупту шевер, чазаныр, «алдын» холдуг оолдар. Кылган ажилдарның түңнелдери-биле үнелелди ап, Россияның журналдарына база үнген бис. Хоорай хуралы дилээрге, биске хамаарышпас девискээрни дерип, ойнаар чүүлдерни кылды-выс. Бир эвес хоорайның девискээрлеринге уруглар шөлүн дерииниң талазы-биле мөөрей организастаар болза, улус аажок сонургалдыг киржир дээрзи билдингир.

— **Силерниң компания күрүнеге хамаарышпайн турар ышкакыл?**

— Бо, шынап-ла, нарын айтырыг. Чүге дээрге, үндүрүг, пенсия саналгазын күрүнениң негелделерин езугаар чорудуп турар. Кызылдың муниципалдыг бажыңнарын, хоорайның чаагайжыдылгазын харыылап турар-даа болзувусса, күрүнеден акша албайн турар бис. Бо талазы-биле хоойлу езугаар, шала өске-дир ийин. Бис хуу хамаарылгалыг бажыңнарны харыылап турары-высты демдеглэйн. Чурттакчылар боттарының бажыңнарын хуужудуп алган соонда, оларның хуу өңчүзү болу бээр. Чамдык улус ону билбес, чүгле бодунун квартиразын хуу кылдыр санаар, а херек кырында хөй каат бажыңның подвалындан эгелээш, дэвиринге чедир хамаатыларның хуу өңчүзү болур. Ажыы-биле чугаалаарга, улуска ачы-дузаны чедирип турар хуу сайгарлыкчылар кыл-

дыр боттары-высты санаар мен. Акша-хөреңги талазы-биле аңгыланым алгаш, майдан тура ажилдап эгелээш, бок сөөртүр, казар, үстүрер тракторну болгаш одалга-системазын чуур компрессорну чээли дузазы-биле сатты-выс. Ол улуг чедииш-кин, мурнувуста ам-даа планнар хөй. Күрүнеден деткимче алы-

киоскилерни «арыглап» лээн. Шала кыдыкы девискээрлерде хевээр турар бол хуу сайгарлыкчыларның чу чогу аажок. Боктуг хааржарын кудумчу кыдыынче анаа салып каар. Бир эвес чуртчылар ай санында аштап-арлааны дээш төлөп турар бол сайгарлыкчылар халас аштап турар-дыр ийин. Чуртта кижилер хунде бир-ийн хап ботөгөр, а сайгарлыкчылар улуг хааржактары 30-40 чедир октаптар. Ужуру болза бисте тускай керээ чарып ал. Бо дугайында чогуур черлер билдирнишкенин кирип бис, хоорай чагыргазы, де таттар кичээнге ийи угландырып, айтырыгны шийтирлөү келген. Черле ынчаш, хир, чүүлдер-биле ажилдап, улус дүкпүрүп-хаккырып каап девискээрлерин аштаар дүник деп адаар ажилчиннар көңүс үнелел чок.

— **Совет-партия үезин дворниктерни бажың-балга биле хандырып турган болгай?**

— Ийе, ол дээш дворниктер ажилга ызырып, хаа туттунуп турган. Демократ эгелээр мурнунда, бир эв хоорайга бажыңнар туттун болза, оларның 5-10 хуу ыяп-ла дворниктерге коммунал ажилчиннарга бээр турга 1990 чылдардан эгелээш, бадал өскерилген бажың-балга бербес апарган, ынчангаш ажилче хамаатыларны хара турдары бергедээн. Ажы биле чугаалаарга, коммунал ажыл-агыйы дыка нарын адеп бодаар мен, ону «угбай кижилер бергедежир. Бисте ажилы-выс кыжын хар, чай боорга бок аштаар-ла болга. Херек болза, арыг-силиг хөй биле подвалга ажилдай бис. Хоорайның чаагайжыдыгазын бедик деңгелге тудачурттакчы чонга таарымчал байдалды тургузар дээш байкүжүвүстү салып турар бис. Килер чылын федералдыг деңгелге эртер байырлалдары-выс шыңгыы белеткенири албан. Бистиң ажыл-агыйына эң чугу чүүл-чурттакчыларның үнели. Оларның мактал сөстөр сеткил ханышкыны коммунал ажыл-агыйының ажилдакчылары бисти чалгынналдырып чоруур.

АВТОРДАН: Валерий Ондаровичниң мергежили — инженер-тудугчу. Дуржулгалыг удуртукчу-биле чугаалажып олурган ооң төрөөн чуртунун келир үези, хоорайның чараш омур-хөйүри дээш канчаар-даа аажок сагыш аарып чоруур эскердиг. Чамдык, чуртталга-эксплуатация эргелелдери акша-хөреңги «үскеш», ажылын соксадыптарга, билдиг, арга-дуржулгалыг удуртукчу организациязын, ажилчиннарын камгалап ап, немей башкарылга компаниязын база тургузуп алгаш, ажилдап чоруур. Валерий Ондаровичниң специалистери Снежана Чигжит Азияна Ооржак, Марина Белоусова дээш, өскелер-даа сагыш човаачал, биче сеткилдиг удуртукчунун дугайында чылы-бил чугаалаар болду. Олардан билип алганым Валерий Ондарович ажилдакчыларының хууда амыдырал байдалын экижидеринче база улуг кичээнге ийи салып турар. Хоочун-биле ооң мурнунда кады ажилдап чорааннар колдуу-ла бажың-балгатты алган. А аныяктарга база Валерий Ондарович шыдаар шаа-биле дузазы көргүзүп чоруур. Бо хундерде хүндүткелдиг удуртукчунун муңу юбилейи эркен. Езулуг бедик тура-соруктуг, кызымаккай, ажалына бердинген, күзел-сорулгазын эчизинге ыяп-ла чедирер эрес-дидим Тываның төлөпиг огулга каң дег кадыкшылды, ааскежикти, чедиишкенин «Шын» солунун ажилдакчыларының мурнундан күзедивис!

Чурукту архивтен алган.

Алдынай БАДЫ-ХОО

ХӨГЖҮМ БАШКЫЗЫ

Очерк

Мөзү-бүдүштүг, топ-туг-томаанныг кижилерин тывалар хой тургуспас» деп ажайыр. Мээң бо очери-маадыры ындыгларга ажайыр, оожум-топтуг, чурга-дыңналбас. Хөй чүве асас. Сактырга-ла, мени аа эскербезин деп-ле бо-раан ышкаш.

Менин келиримге-ле, хөг-башкызы Галина Монгуш Кандан сценада ыр-дан хөй улус мурнунда эрлап турар. Ынчан, 70 чылдар үезинде, уран фестивальдары үстүр школачыларның, аныяк-агитквартираларның, акчы суурларның аразын-өөрейлешкен, диңмире-пар чүве. Хөгжүм башкы-ховар, ынчангаш оларны организациялар, школа-суурлар былаажыр. Галина Монгушнаның өөредип удурт-коллективтеринин хөйүнү бо-ла тиилекчилер болуп кээр. Кады-кожа чурттап, таныш угбамга чоргаар-орар эвейик мен бе.

Галина Кандан студентилеп чылдарда оң угбазы Монгушнаның өг-бүлө-ле авам-ачам кожа чурттап. Хеймер дуңмазы Лидия Ан-биле школачылар бис. дыштанылгаларда Ли-эдерип, оларның ада-ие-аалыңче чоруптар мен. аажок хөглүг-баштак, кыр, ырлаар-шоорлаар, ыныр, уран-шевер Сержиңны авам-ачам Салчактар ш төрөлзине. Ачазы — бичии уруглар чаптаар, топтуг Кандан Монгуш Лиданың акызы, дыды-наштыг Мишаны, улуг ки-безин аажок чассыдар Кандан Монгушту рай-даргалап, инструкторлап, э даргалап, салбыр эрге-леп, тудуг бригадирлеп, удуртукчу ажилдакчы илир эвес мен, ачам ыш-руглар чассыдып чаптаар а, аажок амырап, оюн мен. Бүгү назынында мал келген малчыннар деп турган мен. Хар-назыны бергеш, малчыннай бер-сөөлүндө билдим. Ынчан иннарның аалы Кызыл-Даг эрук аксынга, Хемчик көвү-кежерге-ле, ырак эвеске. Дыштанылга төнерге, иң угбай мени аътка ушка-лгаш, суурга эккеп каар. ачаңга сартың бо-дур, сен, уруум» — дээш, улуг-л тутсуп бээр, ында чүнү дээр: эт, чаг, ааржы, ку-аржаг...

иткен чылын апарды моң, Кызыл-Мажалыкка бликаның хоочуннарының чүүл көрүлдөз болган. назы-хары дөгүй берген, шыг хоочуннар хөйү-биле икен. Оларның аразында Монгушова, Галина Монгушна угбашкыларны көрүп, магадап, чашкы шам ка-а чуруттунуп орду. Чоокта Галина Монгушовага Кы-

зылга согур душ бооп тавар-жы бердим. «Анай-Хаак Балбан-оол мээң уруум-дур ийн, дуңмам. Оң дугайында солун арнынга каш-даа бижээн-не болгай силер» — дээрге, кай-гап кагдым. Шынап-ла, рес-публиканың салым-чаянныг уруглар школазының башкы-зы Анай-Хаак Демир-оолов-на Балбан-оолдун бодун-даа, өөреникчилерин-даа эки билир мен. Чаа-Хөл

кожуундан мөөрейге киржи кээп, пианинога күүселдези дээш Гран-при шаңналын алганын солунга чырыт-кан-даа кижимен. Өөнүң ишти ынчан кожуун чагыр-газының дар-газы турду, ам Кызылче депшип чедип келген бол-гай. Ынчангаш Анай-Хаак Демир-оолов-на катап база Р.Кенденбиль аттыг уран чүүл школазында башкылай бергени ол ышка-жыл. Чоокта чаа коллегазы А.А.Медведева башкы-биле пианинога ийи кижини ойнаар ансамбльдер аразында Крас-ноярск хоорайга болуп эрткен мөөрейге киришкеш, үшкү чер-ни ээлээннер. Национал музей-ге чаартып кылган ак рояльдың байырлыг ажыдышкыны бо-луп турда, Анай-Хаак Демир-ооловна аңаа көрүкчүлөргө ой-нап бээрге, өөнүң ишти куспак долу кызыл розаларны сөңнөп турганын магадап көргөнимни сактып келдим.

Пианино черле Галина Монгушнаның ынак хөгжүм херексели болгай аан, чүге дизе, сак-тып келдим, 1968 чылда-ла чаа ажилдап эгелеп чораан хөгжүм башкызы уруунга ада-иези Ак-Довурак хоорайдан пианинону садып берген болбазыкпе.

«1964 чылда Кызылдың музыка училищезин доостум. Директорувус Алексей Бокта-евич Чыргал-оол, башкылары-выс Р.Кенденбиль, А.Панов, Т.Леонтьева олар. 2010 чылда училищевистин 50 харлаанын-да Т.Леонтьева башкы Мос-квадан уруу-биле кады ба-йырлалга киржи чедип кээрге, дыка-ла өөрээн бис. Башкывыс уруу Надяны шупту эмгележип өстүрген бис. Г.И.Король-Бородюк пианино башкызы турган. Мени ол: «Эң эки өөре-никчим» дээр башкы чүве» — деп, Галина Монгушова баш-кыларын чыды-биле сактып чугаалады. Ындыг ат-сураглыг, алдарлыг башкыларның сургуу-лу шыырак специалист болбайн канчаар.

Г.М.Кандан күш-ажылчы ба-зымын Чадаананың уругларның хөгжүм школазынга эгелээн. Чыл эрткенде, ада-иезинин дилээ-биле ол төрөөн Бай-Тайгазынче чанып кээп, Тээли суурнуң эрги клувунга методис-теп ажилдай берген. Культура килдизинин эргелекчизи Даваа Васильевич Байыр-оол, авто-клуб эргелекчизи Чанзанмаа Төртөн-оол, ыраажы Маар-оол

Галина, Демир-оол Чыдымнар үйнү-биле.

Сат олар-биле агитбригадага малчын турлаглар, фермалар-ны кезип, оюн-тоглаа, концерт, лекция, беседаны каттай чору-дуп турганнар. Агитация-пропа-ганда килдизинин эргелекчизи В.Д. Долмажап оларны удуртуп турган. Кышкы үелерде орул-га кирип алыр дээш концерт-оюну-биле Барыин-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожууннар-ны эргиптерлер. 1966 чылда чаа клуб ажыттыгын. Танцыны Фрунзениң балет школазының доозукчузу Мария Ломбуев-на Очур-оол удуртуп эгелээн. Ажил солун-даа, хайнышкын-ныг-даа.

1967 чылда Тээлинин уруг-ларның музыка школазы ажыттыгын. Аңаа эки Анчы-маа Хертек-биле башкылап ажилдап эгелээн, директору А.Х.Сендоо. Ол үеде ада-ие-лернин ажы-төлүн өөредип алыр сонургалы дыка улуг турган. Уругларынга пиани-но садып бээрин башкылары сүмелээрге, каш-ла чыл дур-гузунда 80 пианинону чагыг езугаар ада-иелер ажы-төл-лүңге садып бергени ону ба-дыткап турар.

1975 чылда өөнүң ишти Де-мир-оол Салчакович Чыдым «Бай-Тал» совхозка партком секретарьлай бээрге, Гали-на Монгушова суурнуң бичии клувунга Тээлинин музыка шко-лазындан пианино эккеп алгаш, 15 өөреникчини хүлээп ап, фор-тепиано салбырын ажиткан. Галина Монгушова ажилдап келген соонда клубка, уруглар садынга пианинолар саттын-ган, бай-талчылар уран чүүл көрүлдөлеринге диңмиреп-ле

эгелээн дизе, хөөредиг бол-бас. Оон бээр-ле бай-талчылар тиилекчи, фестивальчы чаңын салбайн келген. Кады төрөөн угбазы Зоя Монгушова, чес-тези Мөге Маадыр, Алдын-чы Салчак, Бараат Делег-оол, Буян-оол Конгар-оол, Алек-сандр Анай-оол идепкейжи фестивальчылар ол-ла болгай. 1985 чылда школа чаа оран-саваже көшкен, өөреникчилер

саны улам не-мешкени чугаа-жок. Доостурган өөреникчилери культура ады-рында чедиш-кинниг ажилдап чоруурунга баш-кы чоргаарла-ныр. Кур-Чер су-урда, Бай-Талда, Мөңгүн-Тайгада, Өвүрде олар ажилдап-чурт-тап чоруур. Доо-зукчузу Аясмаа Өлей Кемеров-нуң культура университединин сөөлгү куру-зунда өөренип турар. Кежик Успун «Саян» ансамблинде ажилдай берген.

Кады төрөөннери — шупту талантылыг улус. Угбазы Бичи-Уруг 73 харлыында «Чедер» курорттун сценазынга басня чугаалааш, хамыкты кайгат-кан чери бар. Угбашкыларның эң хеймери Лидия Монгушова — эмчи мергежилдиг-даа болза, уран чүүлүн идепкейлиг киржикчизи. Төрелдери, кады төрөөннери куда-дой, юби-лейлер дээн ышкаш байыр-лалдарны дуңмазының бедик утка-шынарлыг кылдыр эртти-рип чоруурунга чоргаарланып, хүндүлөп, «Канданнар аймаа-ның культуразының алдарлыг ажилдакчызы» деп атты тывыс-кан.

Демир-оол Салчакович Чыдым-биле өг-бүлө туткандан бээр 40 чыл ашкан. Өөрүшкү, муңгаралды деңге үлежип чо-руурлар. Олар 4 кыстыг, 2 оолдуг, он ажыг уйнуктарлыг. Д.С.Чыдым — ажылынга-даа, ажы-төлүңге-даа шыңгыы не-гелделиг, шын дээш туржуп чаңчыккан, өг-бүлениң иде-гелдиг чөлөңгиижи. Уйнукта-ры сылданы бээрге, телефон дамчыштыр безин канчаар эмнээрин, чүнү кылырын кыр-ган-ачазы тайылбырлап бээр. Ажы-төлү ону «өг-бүлевис эмчизи» дээр. Ол ырлаар, гармошкага, баянга, пианино-га ойнаар, уран чүүлге дыка ынак. Бо чылын Чыдымнар-ның өг-бүлөзи уттундурбас улуг хүндүткелдин шаңна-лын алган. Ол дээрге РФ-тин Президентизи В.В.Путинниң «Ынакшыл болгаш шынчы чо-рук дээш» деп медалы-дыр. Найырал сумузундан олар

бир дугаар ындыг улуг шаң-налга төлөптүг болган.

Д.С.Чыдымны удуртукчу дарга ажилдарга ажилдап чораан деп билир мен. Катывышкаш колхоз-совхоз дарга-лап, партком секретарьлап, партия райкомунга инструк-торлап, көдээ ажил-агый эргелелинин удуртукчузу болуп ажилдап чораан.

Бай-Тал ортумак шко-лазын дооскаш, Де-мир-оол Чыдым Бу-рятияның көдээ ажил-агый институтунун зоотехник сал-бырынче кирип алган. 1963-1967 чылдарда Владивосток хоорайга шериг албан-хү-лээлгезин ракета кезээнге эрттиргеш, старшина эргелиг чанып келген. Тываның көдээ ажил-агый техникумун доос-кан. «Мөген-Бүрен» колхоз-ка кол зоотехниктеп ажилдап эгелээш, каш чыл эрткенде, көдээ Совет депутадынга, оон улаштыр күүском даргазынга, партком секре-тарынга, СЭКП райкомунун бюро кежигүнүңге, Тыва об-ком партияның кежигүнүңге чедир депшип ажилдаан. Ажилдап чораан чылдарын-да шаңнал-макталдары-ла хөй. Шериг албанынга тур-гаш безин «Эрес-дидим чоруу дээш» («За отвагу») деп ме-даль-биле өөредилге үезин-де маадырлыг чоруу дээш шаңнаткан. Эки ажылы дээш «Күш-ажылга ышларал», «Кызымаккай күш-ажыл дээш», Ленинчи юбилейлиг медаль, «Тываның 25 чылы», «Тываның 50 чылы» медаль-дар-биле, хөй санныг хүн-дүлел бижиктер-биле шаң-наткан.

Хүндүлүг дыштанылгаже үнгөш-даа, Чыдымнар анаа олуруп шыдаваан. Мал-маган азырап, көдээлеп чорупкан-нар.

— Көдээде-даа болзувус-са, хоочуннар организация-зы-биле харылзаавыс быжыг. Ат-сураглыг Шивилиг аржаа-нының Эзим кыды деп черге аалывыска кожууннун хоочуннары кээп чордулар. Улаштыр аржаанга концерт оюнну көргүстүвүс.

Чайлаавыска дыштанып чоруур даштыкы туристер бо-ла келир. Орус-тыва очулду-рукчуларлыг болур. Хойтпак тигерин, хой өзээрин, инек саарын караа-биле көрүп, аажок сонургап, чурукка, кинога тырттырып шаг боор-лар — дээш, Галина Ивановна каттырды.

Угбашкылар, алышкылар-ның ажы-төлдөринин аразын-да уран чүүлүн кижилери-ле хөй. Барык өг-бүлө бүрүзү пи-анинолуг. Хөгжүмчү эвес, өске мергежилдиг-даа төрөл-дөргүл шупту ону «соктаар», ойнап билер, дыка солун улус. Ам уйнуктар оларның үлегерин эдерип, ойнап турар.

Үнүп орат Айт чылы Чы-дымнарның ажил-херээнге, ал-бодунга чогуңгур-ла бол-зунам.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Юбилейнчер-биле

Бистиң ынак ававыс, угбавыс **Ирина Мандакаовна МЕТКЕ** декабрь 31-де 50 харлаар. Өөредилге шугумунга ажилдаанындан бээр 30 чыл юбилейи. Ол — хөй-хөй шаңнал-макталдарның эдилекчиси. Ававыстың юбилейин таварыштыр дараазында одуругларны сөннедивис.

Амыдырал бежен артын ашсыңа-даа,
Аныяксыг, чаражың-даа ол-ла олчаан,
Ава, угба, эне, башкы ыдык атка,
Ажыл-ишчи хүлээлгеңе төлөптүг сен!
Өөредилге шугумунга
Өндүр улуг хүлээлгеңни
Үжөн чылдар дургузунда
Үзүткел чок бараалгаттың.

Ажы-төлүң, алган эжин, уйнуктарың,
Дунмаларың, күдээлериң, кенээттериң
Айыраңнаан чечектериң, аас-кежик, кадыкшылды
Ам-даа чүс чыл чурттаарыңны күзедивис.

Тыва Республикага Рождество болгаш Чаа чыл байырлардарын эрттиреринге тураскааткан хемчеглерниң планы

ЧАА ЧЫЛДЫҢ УТРЕННИКТЕРИ, БАЛДАРЫ БАЗА МАСКАРАДТАРЫ

Бүгү Россияның Чаа чыл елказынга Тыва Республикадан өөреникчилерниң киржири — Кремль Ордунга, 2013 чылдың декабрь 26;

Чаа чылдың утренниктери, балдары база маскарадтары — Тыва Республиканың Национал музейинге, Тыва культура төвүнге, Тываның күрүне филармониязынга, Орус культура төвүнге, культура бажыңнарынга, өөредилге болгаш социал албан черлеринге, 2013 чылдың декабрь 22-ден январь 7 хүннеринге чедир;

Кадыкшыл байдалы кызыгаарлыг уругларга Чаа чылдың утренниктери — Кызылда Уругларның немелде өөредилге төвүнге, декабрь 23-те; Тыва культура төвүнге декабрь 25-29 хүннеринде;

Республиканың уругларынга Тыва Республиканың Баштыңының Чаа чыл елказы — В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры, декабрь 25-те 10.00 шакта;

Соматика салбырында уругларга Чаа чылдың утренниги — декабрь 27-те 10.00 шакта;

«Правый берег» микрорайонунда хандырылганы чегей өг-бүлелерден уругларга Чаа чылдың утренниги — «Строитель» ХКБ-ге декабрь 28-те 12.00 шакта;

«Олимпийжи Чаа чыл» деп хоорайның кол елказының ажыдышыкыны — Тыва эки турачылар кудумчунга, декабрь 29-та 16.00 шакта;

Рождествонун концерттери, утренниктери, колядкалары; пряниктер, дойдан ойнаарактар кылырынга мастер-класстар — Орус культура төвүнге, культура бажыңнарынга, январь 7-19 хүннеринде.

КУЛЬТУРА-МАССАЛЫГ ХЕМЧЕГЛЕР

Чаа чылдың аныяктарга дыштанылга кезээлери — Тываның күрүне филармониязынга, культура бажыңнарынга, 2013 чылдың декабрь 25-тен 2014 чылдың январь 10 хүннеринде;

В. Тока аттыг симфониктиг оркестрның Рождество концерти — Тываның күрүне филармониязынга, январь 7-де 17.00 шакта;

«Джаз-БЭНД ВСГАКИ» бөлүктүн концерти — Тываның күрүне филармониязынга, январь 11-де 17.00 шакта;

Филармонияның коллективтеринин «Эрги Чаа чыл» деп концерти — Тываның күрүне филармониязынга, январь 12-де 17.00 шакта;

Хор музыказының «Рождество ужуражылгалары» деп концерти — Кызылдың уран чүүл колледжинге, 2013 чылдың декабрь 27-де 12.00 шакта;

Кызылдың уран чүүл колледжинде школа-студияның өөреникчилеринин Чаа чыл концерти — Кызылдың уран чүүл колледжинге, 2013 чылдың декабрь 27-де 12.00 шакта;

«Эш-өөрнүн аразынга» Чаа чыл концерти — Тыва культура төвүнге, 2013 чылдың декабрь 29-та 18.00 шакта.

СПОРТЧУ ХЕМЧЕГЛЕР

«Мини-футболду школаларже» бүгү-российжи төлөвилел-биле оолдар, уруглар аразынга мини-футболга республика маргылдаазы — «Ирбис» спорт залында, 2014 чылдың январь 2-9 хүннеринде;

«Рождество чарыжы» деп хаакка маргылдаа — Тайга станциязында, 2014 чылдың январь 7-де;

Чаа адарында Тыва Республиканың маргылдаазы (элээдилер ортузунга) — «Херел» спорт залында, 2014 чылдың январь 8-9 хүннеринде;

1994-1996 чылдарда төрүттүнген элээдилер аразында дзюдога Тыва Республиканың бирги чери дээш маргылдаа — «Юность» спорт залы, 2014 чылдың январь 10-11 хүннеринде.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис—2-17-91, 2-17-05.
Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити
амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама,
чарлал килдизи — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-
22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7393. Чагыг 150. Номери парлаалгаже дужаганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

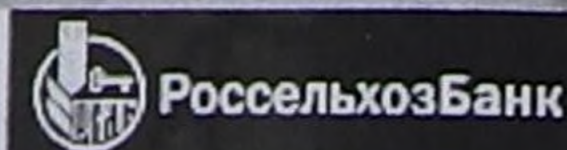
Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар
адрынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары,
дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

13,9%
ГODOVЫХ

В Новый Год!

Снижены ставки по потребительскому кредиту!

Ставка 13,9% годовых действует с 22.11.2013 по 31.12.2013 при условии оформления потребительского
кредита в рубль на срок до 12 месяцев и суммы до 100 000 рублей гражданами РФ и жителями от 18 лет при
условии, что срок возврата кредита наступит до достижения ими возраста 65 лет и оформлении страховки
на жизнь и здоровье. При отсутствии страхования жизни и здоровья ставка составит 19,25% годовых.
Обеспечение по кредиту поручительством физического лица юридического лица или залога имущества.
Комиссия за выдачу и возврат кредита отсутствует.
ОАО «Россельхозбанк» Генеральная лицензия Банка России № 1334 (Универсальная) Республика

Звонок по России бесплатный

8 800 200-02-90 | www.rshb.ru

Чарлалдар

«Ай-Хээ» ательези чагыг-биле тускай
хептерни даарап турар:

- школачы форма
- тыва национал хеп Шагаага кедер
- кежээки каас платьелер
- эр улуска костюмнар
- уруглар садтарынга, ресторан-кафелерге, школа столоваяларынга база өске-даа бүдүрүлге, организацияларга эптиг (чагыкчының күзели-биле), чараш, быжыг ажилчын хептерни даарап турар.

Харылзажыр телефоннары: 8-923-549-24-64, 8-923-555-77-69, 8-933-314-30-99.

Тыва Республиканың Аңнаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитеди 2014 чылда үлетпүр балыктаашкынның сорулгаларына суг курлавырларын тыварының (тударының) квоталарын тускайлаарынга чагыгларны балык тудар организациялардан, хуу сайгарлыкчылардан 2013 чылдың декабрь 26-дан хүлээп ал эгелээр.

Чагыгларны дараазында адрессте хүлээп ап турар: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, 2 «а», 1 каът. Чагыгларны 2014 чылдың 01.31-ге чедир хүлээп алыр.

Байырлал хүннеринде ажилдаарының дугайында Россияның почтазы дыңнадып тур

Чаа чыл байырларының үезинде 2013 чылдың декабрь 31-ден 2014 чылдың январь 8-ке чедир хүннерде почта салбырларының чурттакчы чонга адуза чедиреринин тускай чурумун федералдыг почта оператору доктааткан.

2013 чылдың декабрь 31-де почта харылзаазының шупту салбырларының ажылын бир шак кызырган.

2014 чылдың январь 1, 2 болгаш 7-де почта харылзаазының шупту салбырларының дыштанып хүннери.

2014 чылдың январь 3, 4, 5 болгаш 8-те почта харылзаазының шупту салбырлары тургускан чурт езугаар ажилдаар.

2014 чылдың январь 6-да ажил хүнүн бир шак кызырган режим езугаар ажилдаар.

Байырлал хүннеринде пенсияларны болгаш пенсияларны чедирерин РФ-тин Пенсия фондузун девискээр салбырлары-биле дугурушканы езугаар боттандыраар.

Чаа чыл байырларының үезинде хуу болгаш кудиктиг кижилерден почта-биле чедирер чүүлдерин хүлээп алырын болгаш чедирерин ажилчы чурт почта салбырларының ажылының графигин барымдалап боттандыраар.